

Jezus w świątyni (Mk 11 – 12)

Świątynia w Jerozolimie jest miejscem publicznej działalności Jezusa wyróżnionym we wszystkich Ewangeliach. Teksty synoptyczne łączą z nią ostatni okres Jego ziemskiego życia¹. Według czwartej Ewangelii Jego działalność w tym miejscu i podczas świąt zmierza do celów kojarzonych z tą przestrzenią

¹ Mateusz wzmiankuje jej narożnik w drugim kuszeniu Jezusa (Mt 4,5; jej wartość/wielkość jest porównana do obecności Jezusa w 12,5-6). Chrystologia pierwszej Ewangelii jest rozwinięciem teologii świątyni w judaizmie okresu hellenistycznego i rzymskiego; por. B. REPSCHINSKI, *Re-Imagining the Presence of God: the Temple and the Messiah in the Gospel of Matthew*, *Australian Biblical Review* 54 (2006), s. 37–49; M.P. BARBER, *Jesus as the Davidic Temple Builder and Peter's Priestly Role in Matthew 16:16-19*, *Journal of Biblical Literature* 132 (2013) 4, s. 935–953. Dla dwóch pozostałych Ewangelii należy wymienić rozprawy w języku polskim: M. MIKOŁAJCZAK, *Teologia świątyni w dwudziele św. Łukasza. Studium z zakresu historii redakcji*, Lublin 2000; TENŻE, *Teologia świątyni w Ewangelii św. Marka*, Poznań 2004; K. MIELCAREK, *ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ. Starotestamentowe i hellenistyczne korzenie Łukaszewego obrazu świętego miasta w świetle onomastyki greckiej*, Lublin 2008 (zwłaszcza s. 32–37, 52–56).

i świątecznym czasem². Ewangelia Marka przedstawia czyny i słowa Jezusa w sekwencji perykop powiązanych przez oznaczenia chronologiczne i topograficzne, które mają wartość historyczną. Ich następstwo tłumaczy także przełom w działaniach Jego głównych przeciwników, który dokonał się właśnie podczas pobytu w świątyni. Jego działalność w tym miejscu przypomina o przeznaczeniu świątyni i celu sprawowanego w niej kultu³.

Spójność i wiarygodność historyczna

Od przybycia Jezusa do Jerozolimy i wejścia do świątyni Marek łączy wydarzenia w ciągłą narrację za pomocą oznaczeń chronologicznych. Wzmianki

² Czwarta Ewangelia już w pierwszej połowie opowiada o obecności Jezusa w świątyni w okresie świąt: Paschy (J 2,13.14; spodziewanej przez Żydów według 11,56); nienazwanego „święta Żydów” (5,1); Święta Namiotów (7,14.28; 8,2.20; 8,59) i Poświęcenia Świątyni (10,22.23). Por. także: A.R. KERR, *The Temple of Jesus' Body: The Temple Theme in the Gospel of John*, Sheffield 2002; P.M. HOSKINS, *Jesus as the Fulfillment of the Temple in the Gospel*, Bletchley 2006; S.J. JOSEPH, *Jesus and the Temple The Crucifixion in its Jewish Context*, Cambridge 2016 (zwłaszcza s. 105–114); J. KALLIKUZHUPPIL, *The Temple Section in Mark (Mk 11-12), An Introduction to the Passion Narrative*, Bengaluru 2020. Budynek i dziedzicze świątyni otoczone murami zewnętrznymi i wewnętrznymi wyznaczały najwyższe stopnie świętości, które zaczynały się od granic Izraela i prowadziły do przybytku wraz ze Świętym Świętych; por. A. MALINA, Świętość ziemi, Jerozolimy i świątyni w czasach Nowego Testamentu (*Kelim 1, 6-9*), *Collectanea Theologica* 74 (2004) 2, s. 63–81. Ten artykuł powstał na bazie referatu wygłoszonego 6. listopada 2003 r. podczas XIV Sympozjum Teologicznego „Kościoł a Żydzi i judaizm”. Inicjatorem i głównym organizatorem cyklu corocznych konferencji był ks. prof. Waldemar Chrostowski. Sympozjum w 2003 roku zostało zorganizowane we współpracy z Komitetem Episkopatu Polski ds. Dialogu z Judaizmem, Zakładem Dialogu Katolicko-Judaistycznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz Zakładem Egzegezy i Teologii Biblijnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

³ Obszerne studium tzw. kontrowersji w Ewangelii Marka, czyli także ich jerozolimskiej części, razem z nowszą literaturą na ten temat, jest przedstawione przez L. SCORNAIENCHI, *Der umstrittene Jesus und seine Apologie – Die Streitgespräche im Markusevangelium*, Göttingen 2016 (zwłaszcza s. 305–387). Nie uwzględniono w niej niektórych ważnych prac – np.: K. STOCK, *Gliederung und Zusammenhang in Mk 11–12*, *Biblica* 59 (1978), s. 481–515; M.Y.-H. LEE, *Jesus und die jüdische Autorität. Eine exegetische Untersuchung zu Mk 11,27-12,12*, Würzburg 1986.

Jezus w świątyni (Mk 11 – 12)

te pozwalają odróżnić osiem dni składających się na tydzień, który obejmuje także dzień zmartwychwstania⁴:

1. W niedzielę ma miejsce triumfalny wjazd do Jerozolimy i wejście do świątyni (11,1-11), a koniec tego zaznacza zdanie „kiedy godzina już była wieczorna” (11,11).

2. Określenia „nazajutrz” (11,12) i „kiedy wieczór nastał” (11,19) odnoszą się do poniedziałku z epizodem przed drzewem figowym i z wyrzuceniem handlujących ze świątyni (11,12-19).

3. Przysłówek „wcześnie” (11,20) oznacza początek wtorku z serią dysput na terenie świątyni i mową eschatologiczną (11,20–13,37).

4. Fraza „była Pascha i [Święto] Przaśników za dwa dni (14,1)” odnosi się do środy z naradą arcykapłanów i uczonych w Piśmie, ucztą w Betanii i zdradą Judasza (14,1-11).

5. Szereg coraz bardziej szczegółowych określeń czasu – „pierwszego dnia Przaśników, kiedy Paschę ofiarowywali” (14,12); „gdy nastał wieczór” (14,17); „dzisiaj, tej nocy, zanim dwukrotnie kogut zapieje” (14,30); „kogut zapiał” (14,68); „natychmiast po raz drugi kogut zapiał” (14,72) – składa się na czwartek, kiedy mają miejsce: przygotowanie paschy, ostatnia wieczerza oraz zaparcie się Piotra, które dokonuje się w tym samym czasie, co proces Jezusa przed sanhedrynem, a mianowicie w nocy z czwartku na piątek (14,12-72).

6. Jeszcze bardziej szczegółowe wzmianki chronologiczne – „natychmiast rano” (15,1); „była zaś godzina trzecia” (15,25); „gdy nastąpiła godzina szósta, ciemność stała na całej ziemi aż do godziny dziewiątej” (15,33); „o godzinie dziewiątej” (15,34); „gdy już wieczór nastał, jako że było Przygotowanie, to jest dzień przed szabatem” (15,42) – umieszczają w piątek proces przed Piłatem, ukrzyżowanie, śmierć i pogrzeb Jezusa (15,1-47).

7. W szabat nie jest wzmiankowana działalność żadnych osób. Jedynie w sobotę, już po zachodzie słońca – „kiedy minął szabat” (16,1) – Maria Magdalena, Maria matka Jakuba i Salome nabyły wonności w celu namaszczenia pogrzebanego Jezusa.

8. Wzmianki o pierwszym dniu po szabacie – „całkiem rano pierwszego dnia po szabacie” (16,2); „rano pierwszego dnia po szabacie” (16,9) – oznaczają, że pusty grób zostaje odkryty przez kobiety w niedzielę i w tym dniu

⁴ Schemat stosuje powszechnie używane nazwy dni tygodnia i liczy dobę od wschodu słońca.

mają miejsce pierwsze spotkania ze Zmartwychwstałym, które są opowiedziane w tzw. dłuższym zakończeniu Ewangelii Marka (16,9-20)⁵.

Większa częstotliwość oznaczeń chronologicznych wraz ze zbliżaniem się do końca narracji odpowiada zabiegowi znanemu z takich biografii antycznych, jak Żywoty sławnych mężów Plutarcha z Cheronei czy Żywot Juliusza Agrykoli Tacyta, w których poświęca nieproporcjonalnie więcej miejsca końcu życia ich bohaterów⁶. Taka zmiana stosunku między czasem opowiadanych zdarzeń a czasem opowiadania nie jest tylko zabiegiem literackim, znanym także z narracji filmowych⁷, ale ma także wartość historyczną, ponieważ wzmianki o drodze Jezusa z i do świątyni na początku oraz końcu dnia zależą od zmieniających w okresie Paschy godzin otwierania i zamykania bram miasta⁸.

Ograniczając się do dwóch rozdziałów, które przedstawiają publiczną aktywność Jezusa w Jerozolimie, można wyróżnić 13 perykop z granicami wyznaczonymi przez podstawowe zmiany współrzędnych narracji – czasu, miejsca, osób i akcji: przybycie do miasta (11,1-10); pierwszy pobyt w świątyni (11,11); szukanie owoców na figowców (11,12-14); wyrzucenie handlujących ze świątyni oraz nauczanie (11,15-19); nauczanie przed figowcem (11,20-25); pytania o władzę Jezusa i pochodzenie działalności Jana (11,27-33); nauczanie w przypowieściach (12,1-12); kwestia podatku (12,13-17); kwestia zmartwychwstania (12,18-27); kwestia pierwszego przykazania (12,28-34); nauczanie o pochodzeniu Mesjasza (12,35-37); ostrzeżenie przed uczonymi w Piśmie (12,38-40); pochwała ubogiej wdowy (12,41-44)⁹.

⁵ Podana chronologia według Marka jest przyjęta z uzupełnieniami i modyfikacjami za J. MARCUS, *Mark 8 – 16. A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven – London 2009, s. 768–769.

⁶ Pierwszy z nich poświęca dużo miejsca końcu życia Katona Młodszeo i Marka Antoniusza, zaś drugi ma strukturę jeszcze bardziej podobną do narracji Ewangelii synoptycznych w tym sensie, że jedna czwarta dzieła (rozdziały 30–38) opowiada o jednym dniu bitwy pod Mons Graupius, która stanowiła zwieńczenie zwycięstw tytułowego protagonisty w Brytanii, a jedną dziesiątą (rozdziały 43–46) zajmuje relacja o śmierci tego bohatera i o jej następstwach; por. A. MALINA, *Ewangelia według św. Marka, część 1: 1, 1 – 8, 26. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Częstochowa 2013, s. 37.

⁷ Na temat tej strategii narracji por. Z. PAWŁOWSKI, *Opowiadanie, Bóg i Początek. Teologia narracyjna Rdz 1–3*, Warszawa 2003, s. 192–202.

⁸ Por. A. MALINA, *Czy Ewangelia Marka interesuje się czasem Jezusa? Związek oznaczeń chronologicznych z teologią Marka i realiami historycznymi działalności Jezusa*, *Verbum Vitae* 38 (2020) 1, s. 119–121.

⁹ W ten sposób m.in. K. STOCK, *Marco. Commento contestuale al secondo Vangelo*, Roma 2003, s. 8, 218–264. Pierwszego pobytu w świątyni (11,11) jako osobnej jed-

Jezus w świątyni (Mk 11 – 12)

Paralelizm długości mierzonej liczbą wyrazów greckich charakteryzuje początek i zakończenie sekcji o działalności w świątyni. Polecenie przekazane dwom uczniom wysłanym przez Niego oraz jego wykonanie – licząc od ich odejścia do przyprowadzenia osiołka – mają po 45 słów, wśród których występuje po 12 czasowników (11,2-7a). Ostatnie mowy Jezusa wygłoszone w świątyni mają dokładnie taką samą długość: po 38 słów (w 12,38b-40 oraz w 12,43b-44)¹⁰.

Związek nauczania ze świątynią

Marek łączy nauczanie Jezusa ze świątynią najwyraźniej wśród ewangelistów. Jego oryginalność w tym zakresie odsłania się w synoptycznym porównaniu tekstu, który wyraźnie wskazuje na świątynię jako miejsce tej aktywności. Perykopy w sekwencji Marka przedstawiają przełom w działaniach przeciwników Jezusa.

notki nie wyróżnia S.H. SMITH, *The Literary Structure of Mark 11:1-12:40*, *Novum Testamentum* 31 (1989) 2, s. 104–124, choć stosuje podejście K. Stocka w analizie struktury.

¹⁰ Marek i Mateusz korzystają z tego zabiegu. Fragmenty Marka wyjaśniające części przypowieści o siewcy odpowiadają sobie długością mierzoną liczbą wyrazów greckich (4,13-20). Pierwsza i czwarta część wyjaśnienia liczą dokładnie po 26 wyrazów, druga ma 38, a trzecia – 37 słów. Wypowiedź o lampie składa się z przypowieści o lampie (4,21-25), która razem z wprowadzeniem narracyjnym liczy 22 słowa, oraz z jej wyjaśnienia zawierającego 22 słowa. Dwie części następnej wypowiedzi są także jednakowej długości – mają dokładnie po 15 słów. Podobny fenomen cechuje też teksty pierwszej Ewangelii. W relacji o chrzcie Jezusa mają po 17 słów pierwsze trzy zdania przedstawiające Jego pojawienie się (Mt 3,13), reakcję Jana (Mt 3,14) oraz odpowiedź przybyłego (Mt 3,15a). W tej samej Ewangelii ewidentny paralelizm występuje między częściami błogosławieństw (Mt 5,3-12). Pierwsze dwie strofy, sformułowane w 3 osobie lm., z których każda zawiera po cztery makaryzmy, liczą po 36 słów, zaś trzecia sformułowana w 2 osobie lm. ma 35 słów. Także poszczególne błogosławieństwa mają w dwóch pierwszych strofach regularną liczbę (6, 8, 10 i 12) wyrazów. Choć ich kolejność jest różna, to makaryzmy o tej samej długości mają podobną treść. Por. U. LUZ, *Das Evangelium nach Matthäus. 1. Teilband: Mt 1–7*, Neukirchen-Vluyn – Düsseldorf – Zürich 2002³, s. 269; É. PUECH, *Manuskrypty znad Morza Martwego a Nowy Testament. Nowy Mojżesz, czyli o kilku praktykach Prawa*, w: H. DRAWNEL, A. PIWOWAR (red.), *Qumran. Pomiędzy Starym a Nowym Testamentem*, Lublin 2009, s. 206 przyp. 1.

Wyłączne miejsce nauczania

Terminy, które oznaczają nauczanie Jezusa i Jego rolę nauczyciela, występują najczęściej w relacji o publicznej działalności w Jerozolimie i jej świątyni (11,1–12,44)¹¹. Ten związek nauczania z miejscem potwierdza się w przypadku miasta i to w sposób negatywny. Jerozolima bowiem nie jest wprost wzmiankowana ani przez nazwę własną, ani przez termin „miasto”, kiedy Jezus udaje się do niej w celu nie nauczania, lecz spożycia paschy z uczniami¹² oraz kiedy jest przyprowadzony do niej po aresztowaniu w Getsemani.

Chociaż przemierzania Jezusa z uczniami mają za cel Jerozolimę (10,32.33; 11,1.11.15.19.27; 15,41), to jednak On sam wskazuje na świątynię jako jedyne miejsce stałego nauczania: „Każdego dnia byłem u was w świątyni, nauczając, a nie pochwyciliście mnie” (14,49a). W tej ostatniej wzmiance¹³ skojarzenie tego miejsca z nauczaniem jest ściślejsze w wersji Marka niż w tekstach paralelnych: „Każdego dnia w świątyni zasiadałem nauczając¹⁴, a nie pochwyciliście mnie” (Mt 26,55b); „Gdy każdego dnia byłem z wami w świątyni, nie podnieśliście na Mnie rąk” (Łk 22,53a); „Ja otwarcie mówiłem światu,

¹¹ Marek relatywnie częściej niż inne Ewangelie posługuje się terminami „nauczać”, „nauka” i „nauczyciel” (Mt ma 30 wzmianek z częstotliwością 1,63 słowa na 1 tys. wyrazów tekstu; Łk odpowiednio 35 oraz 1,85; J 22 oraz 1,4, zaś Mk 35 oraz 3,09).

¹² Miejsce ewidentnie poza świątynią jest określone w opowiadaniu o dwóch uczniach wysłanych, by przygotować wieczerzę paschalną: κατὰ λυμά (14,14) i ἀνάγειον (14,15). Na tę wyjątkowość określenia wskazuje E. Manicardi (*Il cammino di Gesù nel Vangelo di Marco. Schema narrativo e tema cristologico*, Rome 1981, s. 37), nie zauważając jednak zamierzonego pominięcia wzmianki miasta pomimo użycia czasownika ruchu, którego podmiotem jest Jezus, chociaż w trzech innych tego rodzaju przypadkach ewangelista określa cel drogi Jezusa, którym jest wówczas świątynia (11,11.15.27).

¹³ Termin ναός, występujący trzykrotnie po tej wzmiance i tylko po niej w Ewangelii Marka (14,59; 15,29.38), nie oznacza całości sanktuarium z jego budowlami i dziedzińcami (ιερόν), ale sam przybytek znajdujący się w środku.

¹⁴ Kolejność ἐν τῷ ἱερῷ ἐκαθεζόμεν διδάσκων, potwierdzona przez dobre manuskrypty (Ⲛ, B, L, Θ, 33, 124, 700, 1582^s), była jednak poprawiana na: ἐκαθεζόμεν διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, znajdującą się w liczniejszych rękopisach (E, F, G, H, M, S, U, W, Δ, Ω, 2, 13, 28, 69, 565, 579, 788, 2358, f¹³, MT TR f g1) ἐκαθεζόμεν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, którą poświadczają m.in. reprezentanci tzw. tekstu zachodniego C, D (ἐκαθήμην), K, Y, Π, 35, 157, 1071, a, b, c, ff2, h, q (za *CNTTS Apparatus*. The Center for New Testament Textual Studies NT Critical Apparatus 2010 by the New Orleans Baptist Theological Seminary. Electronic text hypertexted and prepared by OakTree Software, Inc. Version 6.1).

ja zawsze nauczałem w synagodze i w świątyni, gdzie wszyscy Żydzi się gromadzą, a potajemnie nie powiedziałem niczego” (J 18,20). Marek bowiem umieszcza obok siebie rzeczownik „świątynia” i czasownik „nauczać”, podczas gdy Mateusz je rozdziela przez orzeczenie „zasiadałem”, Łukasz pomija w ogóle określenie powodu obecności w tym miejscu¹⁵, zaś Jan przed świątynią wymienia miejsce przeznaczone na publiczne zgromadzenia Żydów¹⁶. Świadcstwo czwartej Ewangelii o jerozolimskim nauczaniu w świątyni stanowi niezależne potwierdzenie wypowiedzi przekazanej w tradycji synoptycznej¹⁷.

W samej narracji świątynia jest skojarzona z nauczaniem we wprowadzeniu do kwestii pochodzenia Mesjasza od Dawida: „mówił, nauczając w świątyni” (12,35). To połączenie znajduje się tylko w Ewangelii Marka, zaś teksty paralelne mają tylko czasownik „mówić” bez pozostałych słów (Mt 22,41-42; Łk 20,41). Na zakończenie znajduje się wzmianka o wielkim tłumie (ὁ πολὺς ὄχλος), który słucha Go chętnie (12,37b). Przyjęta postawa świadczy o uznaniu autorytetu Jego nauczania, który przewyższa doktrynę konkurencyjnych nauczycieli (podobnie w 1,22.27, choć jeszcze bez przytoczenia treści Jego nauki). Informacja o rozmiarach audytorium jest bardziej zaakcentowana niż podobne informacje o słuchającym Go tłumie, ponieważ jeśli przyjąć za ważnymi manuskryptami obecność rodzajnika, wyrażenie jest zdeterminowane tylko w tym jednym miejscu (por. 4,1; 5,21.24; 6,34; 8,1; 9,14). Ta krótka informacja, która znajduje się tylko w drugiej Ewangelii¹⁸, stanowi jednocze-

¹⁵ Trzecia Ewangelia zestawia tę aktywność ze świątynią, rozdzielając dwa człony przez określenie częstotliwości, nie w retrospektywnym podsumowaniu dokonanym przez protagonistę tej działalności, lecz w jej sumarycznym opisie: „I nauczał każdego dnia w świątyni” (Łk 19,47a). Pełni ono funkcję wprowadzenia do następnych perykop, które przedstawiają konkretnie, co w tym nauczaniu wywołało śmiertelną wrogość przywódców religijnych (Łk 19,47b); por. F. MICKIEWICZ, *Ewangelia według św. Łukasza. Rozdziały 12-24. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Częstochowa 2012, s. 336.

¹⁶ W Ewangelii Jana jest to jedna z dwóch wzmianek συναγωγῆς. Także w pierwszym tekście (J 6,59) jest ona miejscem nauczania Jezusa. Brak rodzajnika przed rzeczownikiem w obydwu przypadkach nie oznacza, że w obydwu tekstach chodzi o jakąś nieokreśloną synagogę, ale o charakter aktywności Jezusa jako nauczania otwartego wobec wszystkich.

¹⁷ Por. P. BORGAN, *The Gospel of John: More Light from Philo, Paul and Archaeology. The Scriptures, Tradition, Exposition, Settings, Meaning*, Leiden – Boston 2014, s. 116: „The presentation in John 18:20 is so different from Mark 14:49 and Matt 26:55 that the agreements here advance no proof for dependence on the Synoptics”.

¹⁸ Tej oryginalności Marka nie oddaje układ linii tekstu w *Synopsis Quattuor Evangeliorum. Locis parallelis evangeliorum apocryphorum et patrum adhibitibus*, Stuttgart 2005¹⁵, s. 389.

śnie łącznik do ostatniej publicznej mowy Jezusa, która również jest określona jako nauczanie – tym razem za pomocą rzeczownika „nauka” (διδάχη): „W swojej nauce mówił” (12,38a). Teksty paralelne nie przedstawiają szeroko adresata tego nauczania. Pierwsza Ewangelia rozróżnia między tłumami a uczniami (Mt 23,1), zaś trzecia, chociaż podaje informację o słuchającym tłumie, zaznacza, że mowa jest skierowana do uczniów (Łk 20,45). Skojarzenie aktywności z jej miejscem łączy się z pierwszą nauką w tym miejscu, wygłoszoną podczas wyrzucania handlujących: „nauczał i mówił” (11,17). Także to podwójne wprowadzenie jest zredukowane do czasownika „mówić” w pozostałych wersjach synoptycznych (Mt 21,13; Łk 19,46).

Nauczanie Jezusa w świątyni ma odpowiednik w okresie galilejskim (4,1-34). W obydwu przypadkach ten rodzaj działalności poprzedzony jest tzw. kontrowersjami (*Streitgespräche*): najpierw seria kontrowersji (2,1-3,6; 11,27-12,27), którą wieńczą pojawienie się uczonych w Piśmie i odpowiedzi Jezusa (3,22-30; 12,28-34), a potem następuje Jego mowa skierowana do szerszego kręgu osób i scharakteryzowana przez typową terminologię (czasownik διδάσκειν oraz rzeczownik διδάχη w 4,1-2; 12,35.38). Jako nauczanie są określone tylko te mowy, które mają szerokie grono adresatów (1,21.22.27; 2,13; 4,1.2; 6,2.6.30¹⁹; 10,1; 11,17.18; 12,14²⁰.35.38; 14,49) albo są zarezerwowane dla Jego uczniów (8,31; 9,31). Natomiast nie są w ten sposób oznaczone mowy zaadresowane do Jego przeciwników, jeśli nawet mają formę przypowieści (3,23-27; 12,1-12).

Kiedy publiczna działalność w świątyni zostaje wyraźnie określona jako nauczanie, wtedy ewangelista umieszcza imię Jezus na początku jednostki tekstu (12,35). W jej wcześniejszym okresie nie otwiera ono analogicznych

¹⁹ W tym przypadku podmiotem nauczania są apostołowie, którzy zdają Jezusowi relację z zakończonej misji.

²⁰ Charakterystyka nauczania Jezusa (12,14: „Nauczycielu, wiemy, że [...] zgodnie z prawdą drogi Boga nauczasz”), pochodząca od Jego rozmówców, odnosi się nie do rozpoczętej z Nim kontrowersji, lecz do całego Jego nauczania będącego przedmiotem ich pozornej pochwały. Posługiwanie się tytułem „nauczyciel” lub „rabbi” (wersja semicka jest używana tylko przez pojedynczych uczniów w drugiej Ewangelii Ewangelii) ma dwuznaczną wymowę u Marka: z jednej strony oznacza, że rozmówcy przynajmniej zewnętrznie uznają Jego autorytet, zaś z drugiej strony nawet w przypadku szczerzego uznania, jak jest w przypadku uczniów, wypowiedzi wprowadzone przez ten tytuł mają zazwyczaj braki w poznawaniu Jego osoby lub znaczenia Jego słów (4,38; 5,35; 9,5.17.38; 10,17.20.35; 11,21; 13,1). W jerozolimskim okresie działalności ten zwrot wyraża tylko udawany szacunek (12,14.19; 14,45).

fragmentów (11,12.15.20.27; 12,1.13.18.28), lecz pojawia się w ich środku (11,6.7.22.29.33; 12,17.24.29.34). Inaczej jest w tekstach paralelnych, kiedy w pierwszej Ewangelii imię występuje na początku perykop (Mt 21,1.12), a w trzeciej nie ma go na początku perykopy dotyczącej pochodzenia Mesjasza od Dawida (Łk 20,41).

Przełom w reakcjach przeciwników

Motywy bardzo charakterystycznym dla Marka są działania mające na celu usunięcie Jezusa. Na zakończenie tzw. cyklu kontrowersji galilejskich (2,1–3,6), po raz pierwszy w zdaniu otwierającym narrację, Jego przeciwnicy nie są zidentyfikowani jako określona grupa ani nie są Mu przeciwstawieni razem z innym ugrupowaniem²¹. W synagodze w szabat śledzą Go anonimowe osoby z wrogim zamiarem: „przyglądali się Mu, [...] aby oskarżyć Go” (3,2). Powstaje wrażenie, że krąg Jego antagonistów się rozszerza, w porównaniu z wcześniejszymi atakami, do wszystkich obecnych w synagodze, a On pozostaje sam wobec ich ataków²². Właśnie wówczas, po uzdrowieniu w szabat człowieka ze sparaliżowaną ręką, z synagogi wychodzą faryzeusze i zwolennicy Heroda w celu przeprowadzenia „narady przeciw Niemu, aby Go zgubić” (3,6). Otwarte zakończenie zapowiada kontynuację i rozszerzenie tej wrogości,

²¹ Wcześniej są oni określani jako: „niektórzy uczeni w Piśmie” (2,6); „uczni w Piśmie [spośród] faryzeuszów” (2,16); „faryzeusze” (2,24). Choć pytanie w sprawie postów jest zadane przez anonimowe osoby, to jednak jest przedstawione jako oskarżenie wzmacniające kontrast między uczniami nieposzczącymi a postawą dwóch grup zachowujących te praktyki, czyli uczniów Jana i faryzeuszów (2,18). W tekstach paralelnych krąg przeciwników jest zawężony do faryzeuszów już na początku: w pierwszej Ewangelii pośrednio przez określenie synagogi jako „ich” (w związku z poprzednią narracją w Mt 12,1-8), zaś w trzeciej bezpośrednio przez identyfikację obserwujących Go: „uczni w Piśmie i faryzeusze” (Łk 6,7).

²² Wzmianki o działalności przeciwników kontrastują z powszechnym uznaniem dla Jezusa (1,22.27; 2,12) lub przynajmniej z wyraźnie zaznaczoną obecnością osób pozytywnie do Niego nastawionych (uczniowie w 2,15.23; tłum w 2,13; szukający Jego bliskości w 2,2-4; 2,15). Dopiero sumaryczne opowiadania o napływie ludzi z różnych kierunków do Niego przynosi radykalną zmianę w tym negatywnym obrazie (3,7-12). To, co jest przedstawione w kolejnej perykopie, dzieje się nie tylko w innym miejscu (już nie w synagodze, a nad brzegiem Jeziora Galilejskiego), ale także w innym czasie (nie może to być szabat, gdyż mowa jest o napływie ludzi z dużych odległości oraz o przygotowaniu łódki przez Jego uczniów [por. 3,7-9]).

co ma miejsce już w przypadku wystąpień grup pochodzących właśnie z Jerozolimy (3,22; 7,1) oraz osiąga kulminację w okresie Jego działalności w świątyni. Czasownik ἀπολλύειν, który znajduje się na końcu, różni się w Ewangelii Marka od ἀποκτείνειν traktowanego często jako synonim w przekładach²³ i komentarzach²⁴. Marek jednak rozróżnia między tymi dwoma aktami, kiedy przedstawia kolejne działania przeciwników Jezusa.

Po wyrzuceniu handlujących ze świątyni Jego przeciwnicy szukają sposobu, „jak by Go zgubić” (πῶς αὐτὸν ἀπολέσωσιν) (11,18). Ich następne działania pokazują, że chodzi im raczej o moralne zniszczenie Jezusa niż bezpośrednie pozbawienie Go życia. Chcą Mu zaszkodzić w oczach słuchających Go w świątyni przez skłonienie Go do odpowiedzi, które mogłyby wywołać sprzeciw tłumu. Z prowokacyjnymi w tym sensie pytaniami występują osoby znane z wcześniejszych tekstów Ewangelii: trzy grupy sanhedrynu (11,28), które są wymienione w pierwszej zapowiedzi losu Syna Człowieczego (8,31); faryzeusze i zwolennicy Heroda (12,13), którzy pierwszy raz pojawili się w okresie Jego galilejskiej działalności (3,6). O wzroście wrogości przeciw Niemu świadczy pojawienie się grupy wcześniej nieobecnej, a mianowicie saduceuszów (12,18). Wystąpienia tych wszystkich grup łączy dążenie do pozbawienia Jezusa wpływu na ludzi, dlatego za każdym razem podana jest informacja o negatywnym rezultacie ich usiłowań: „I próbowali Go pochwycić. I bali się tłumu. Poznali bowiem, że przeciw nim tę przypowieść powiedział. Pozostawiwszy Go, odeszli” (12,12); „I byli zadziwieni Nim” (12,17b); „I podszedłszy jeden z uczonych w Piśmie, usłyszawszy ich rozprawiających ze sobą, ujrawszy, że dobrze odpowiedział im, zapytał Go” (12,28a).

Dysputy w świątyni rozpoczynają się od pytań różnych osób dotyczących różnych spraw: arcykapłani, uczeni w Piśmie i starsi kwestionują władzę Jezusa (11,28); faryzeusze i zwolennicy Heroda pytają o Jego opinię na temat podatku płaconego Cezarowi (12,14); saduceusze kontestują wiarę w zmarłychwstanie (12,19); uczoney w Piśmie chce wiedzieć, które przykazanie jest najważniejsze (12,28). Poruszone zagadnienia zależą więc od Jego rozmówców.

²³ W ten sposób tłumaczą: Biblia Edycji św. Pawła (choć niekonsekwentnie: „zglądzić” w 11,18; „wytracić” w 12,9); Nowy Testament na Wielki Jubileusz Roku 2000 (tak samo w 11,18, zaś „skaże na zagładę” w 12,9). Na platformie BibleGateway z ponad 60 tłumaczeń tego wersetu w języku angielskim jedna trzecia ma czasownik *to kill*, <https://www.biblegateway.com/verse/en/Mark%203%3A6> [dostęp: 31.03.2021].

²⁴ Na przykład wpływowy R.G. BRATCHER, E.A. NIDA, *A Translator's Handbook on the Gospel of Mark*, Leiden 1961, s. 107: „they might destroy him' i.e. put him to death”.

Jezus w świątyni (Mk 11 – 12)

Sytuacja zmienia się po odpowiedzi danej uczonemu w Piśmie, gdy – jak informuje ewangelista – „I nikt już nie ośmielił się Go pytać” (12,34). Rezygnacja ze stawiania pytań oznacza, że zwyciężył On nad przeciwnikami szukającymi w dyskusji z Nim sposobu, aby Go usunąć. Stąd podczas tajnej narady odbytej blisko Paschy rezygnują z dotychczasowego celu i sposobu jego osiągnięcia. Arcykapłani i uczeni w Piśmie zastanawiają się nad możliwością zabicia Jezusa: „I szukali [...] [sposobu], jak by Go, podstępem chwyciwszy, zabić” (καὶ ἐζήτουν [...] πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν) (14,1a). Przedmiot ich rozważań różni się od reakcji tych samych dwóch grup po wyrzuceniu przez Niego handlujących ze świątyni (11,18). Na przyczynę tej stopniowej zmiany wskazuje narracja Marka o działalności Jezusa w świątyni. Ewolucja postawy przeciwników nie jest zaznaczona wyraźnie w dwóch innych Ewangeliami synoptycznych. Kiedy Marek wzmiankuje ich pierwszą naradę, wyraża ją w czasie przeszłym niedokonanym: συμβούλιον ἐδίδουν κατ’ αὐτοῦ (3,6), podczas gdy Mateusz ma tryb oznajmujący aorystu: συμβούλιον ἔλαβον κατ’ αὐτοῦ (Mt 12,14), a Łukasz przedstawia ich dyskusję w tym samym czasie gramatycznym jako spowodowaną przez niekontrolowaną przez rozum spontaniczną reakcję: ἐπλήσθησαν ἀνοίας [...] καὶ διελάλουν (Łk 6,11). Kiedy zebranie sanhedrynu osiąga cel, dopiero wtedy Marek – dla oznaczenia czynności jako zakończonej postanowieniem wydania osądzonego Piłatowi – posługuje się imiesłowem aorystu: συμβούλιον ποιήσαντες (15,1).

Jedność tematyczna

Sekwencja wystąpień przeciwników Jezusa w Świątyni Jerozolimskiej nie jest przypadkowa ani dowolna. Jeśli nawet nie można dostrzec tak ewidentnych powiązań jak w przypadku tzw. kontrowersji galilejskich (2,1–3,6)²⁵,

²⁵ W ten sposób jeszcze nie dość dokładnie A. MALINA, *Ewangelia według św. Marka, część 1: 1, 1 – 8, 26. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Częstochowa 2013, s. 48: „Podczas działalności w Świątyni jerozolimskiej wprawdzie pojawiali się kolejno przeciwnicy Jezusa (od 11,27 do 12,34), jednak sekwencja wystąpień tych grup nie wynikała ściśle z jakiejś logiki działań protagonistów tych scen”. Przywołane w następnych przypisach własne studia uwzględniają bardziej zawartość kolejnych perykop, a mniej jednak dość wyraźne związki między nimi; paragraf trzeci jest tutaj korektą niepełnego ujęcia znaczenia tych związków (uwaga A.M.).

to również w świątyni Jego działalność okazuje się konsekwentna i spójna ze względu na adresatów i tematykę.

1. Relacja o pierwszym dniu pobytu Jezusa w świątyni ogranicza się do wzmianki o obejrzeniu przez niego wszystkiego, podanej jakby na marginesie (w konstrukcji imiesłowowej περιβλεψάμενος πάντα)²⁶. Informacja o jednym tylko akcie nie jest marginalna, ponieważ ten sposób patrzenia wpływa na Jego słowa i działania oraz odróżnia Jego postrzeganie (11,13; 12,15; 12,34.41; 13,1), które jest środkiem natychmiastowego i dokładnego poznawania, od patrzenia innych osób, towarzyszącego ich niepełnej lub błędnej wiedzy (11,20-21; 12,28.38; 13,2.5). Kiedy użyty jest ten sam czasownik, wtedy wprowadza on do Jego sądu dotyczącego osób znajdujących się w zakresie takiego rozglądania się dokoła (3,5.34; 5,32; 10,23; 11,11; tylko w 9,8 podmiotem czasownika περιβλέπεσθαι są uczniowie; poza drugą Ewangelią występuje tylko w Łk 6,10 – paralelnym do Mk 3,5). Przedmiotem Jego doskonałego poznania jest wszystko – nie tylko w sensie rzeczy, ale również w znaczeniu osób (przymiotnik πάντα odnosi się do tego szerokiego zakresu także w 9,12; 10,27.29; 11,24; 13,23; 14,36). Ta wiedza jest podstawą dla negatywnego sądu o stanie uczestników kultu świątynnego. Następnego dnia tę krytykę wyrażają symbolicznie słowa o przyszłości drzewa figowego (11,14) oraz przedstawiają ją otwarcie czynny i nauczanie na terenie świątyni (11,15-17).

2. Drzewo figowe, które ma wiele liści i nie ma owoców, obrazuje stan świątyni spowodowany przez osoby uczestniczące w kulcie. Jezus nie przeklina drzewa, ale mówi, że nikt nigdy więcej nie będzie jadł jego owoców. Zapowiedź ta oznacza, że drzewo wcześniej je rodziło²⁷, a za ich brak – jak również w przypadku winnicy w przypowieści Jezusa (12,1-9) – nie można obwiniać rośliny. Słowa Jezusa są skierowane przeciw właścicielowi, który złamał zapis

²⁶ Werset 11 jest łączony z poprzednim i zazwyczaj nie jest komentowany (por. R. BARTNICKI, *Jezus w drodze do śmierci i zmartwychwstania. Komentarz do Ewangelii Marka 8,27-16,20. Część I: Mk 8,27-13,37*, Warszawa 2018, s. 392–397). Ewangelista informuje w głównym zdaniu o wyjściu Jezusa o wieczornej porze, co pośrednio tłumaczy Jego brak reakcji na stan świątyni (11,11). Ma ona miejsce dopiero następnego dnia – wobec zgromadzonego tłumu i przeciwników. Paralele synoptyczne łączą pierwsze wejście z wyrzuceniem przez Niego handlujących ze świątyni, któremu jak u Marka towarzyszy odwołanie do dwóch tekstów prorockich (Mt 21,12-13; Łk 19,45-46) oraz z Jego działalnością cudotwórczą, entuzjazmem dzieci, krytyką przeciwników i odpowiedzią (Mt 21,14-16).

²⁷ Wbrew tytułom: „barren fig tree”; „figuier stérile”; „unfruchtbarer Feigenbaum”; „higuera estéril”; „fico sterile”.

Jezus w świątyni (Mk 11 – 12)

prawa Mojżeszowego (Pwt 24,19-21), kiedy nie pozostawił owoców dla wdów i sierot²⁸.

3. Czyny i słowa Jezusa są zwrócone przeciw korzystającym ze świątyni, podobnie jak te wcześniejsze stanowiły oskarżenie właściciela drzewa figowego²⁹. Jego nauczanie składa się z kombinowanego cytatu (11,17; por. Iz 56,7; Jr 7,11). Najpierw nazywa On świątynię swoim domem, który ma być domem modlitwy. Następnie denuncjuje przeciwny temu przeznaczeniu jej stan faktyczny w obrazowym oskarżeniu o uczynienie z niej jaskini zbójców. Przedmiotem zarzutu jest korzystanie z niej jak z kryjówki przed odpowiedzialnością za przestępstwa, które są popełniane nie wewnątrz, ale na zewnątrz jej murów. Jego wystąpienie jest nie protestem przeciw zewnętrznym formom kultu, ale apelem o zmianę postawy tych, którzy wchodzi do świątyni i korzystają z niej sprzecznie z jej przeznaczeniem. Takie samo symboliczne znaczenie ma także zakaz przechodzenia przez jej dziedzińce (11,16)³⁰.

4. Trzeci dzień działalności Jezusa w świątyni łączy się z dwoma poprzednimi dniami. Uczniowie przechodzący z Jezusem obok figowca, na którym poprzedniego dnia nie znalazł On owoców, zauważają, że uschło całkowicie. Wypowiedź ucznia, poruszonego niezwykłością zjawiska, brzmi jak prośba o wyjaśnienie znaczenia tego fenomenu (11,20-21). Wezwanie do wiary (11,22) i warunki odpuszczenia grzechów przez ich Ojca w niebie (11,23-25) są wzajemnie powiązane: jak wartość kultu w świątyni zależy od przestrzegania Bożych przykazań w codziennym życiu, tak skuteczność wszystkich modlitw,

²⁸ Ten sens ma interpretacja Efrema Syryjczyka w Komentarzu do Diatessaronu 16,1: „Właściciel drzewa figowego nie był posłuszny prawu, lecz je zlekceważył. A nasz Pan przyszedł i odkrył, że na nim nic nie pozostało. Przeklął je tak, żeby jego właściciel już z niego nie jadł, jako że nie pozostawił on nic dla sierot i wdów”. Choć Jezus nie przeklina drzewa (zob. także Mt 21,19), Piotr później błędnie określa Jego wypowiedź jako przeklinanie w znaczeniu zapowiedzi kary wymierzonej drzewu (Mt 21,20; Mk 11,21). Na rozpowszechnienie sensu sądu nad drzewem figowym mają wpływ tytuły mówiące o przekleśniu drzewa w wydaniach Biblii i komentarzach (por. H. LANGKAMMER, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań – Warszawa 1977, s. 262).

²⁹ W ten sposób M. Moj, *Kompozycje warstwowe w Ewangelii Marka*, Biblos, Tarnów 2018, s. 244: „W obydwu przypadkach jednak nie chodzi o drzewo i świątynię, ale o ludzi korzystających z nich. To oni zostają pozbawieni fig (11,14) bądź sprawowany przez nich kult w świątyni jest nieskuteczny” (związki wynikające z następstwa 11,12-14.15-19.20-25 są wskazane na s. 243-245 tej monografii).

³⁰ Por. A. MALINA, *Autorità nel tempio di Gerusalemme (Mc 11,15-19)*, *Scripta Classica* 10 (2013), s. 129-140.

a zwłaszcza prośby o odpuszczenie grzechów, jest uwarunkowana gotowością do przebaczenia bliźniemu.

5. Następane zdarzenia, które mają miejsce trzeciego dnia, odsłaniają pełniejsze znaczenie działalności Jezusa w Jerozolimie w ogóle, a w świątyni w szczególności. Drugiego dnia, reagując na Jego czyny i słowa w świątyni, przeciwnicy szukają sposobu, aby Go usunąć (11,18). Trzeciego dnia arcykapłani, uczeni w Piśmie i starsi pytają Go o prawo do działalności kontestowanej przez nich. Warunek odpowiedzi na ich pytanie skłania ich do przyznania się między sobą do braku wiary w działalność Jana Chrzciciela (11,31) w kontraście do innych obecnych w świątyni (11,32). Topografia miejsca także w tym przypadku jest istotna. Nie bez powodu Marek określa pochodzenie adresatów działalności Jana Chrzciciela (1,5) i Jezusa (3,8.22; 7,1). Pojawienie się mieszkańców Jerozolimy świadczy o zainteresowaniu ich działalnością w zakresie odpowiadającym ściśle warunkom i celom kultu odbywającego się na jej terenie: czystości rytualnej i odpuszczenia grzechów. Cała kraina judzka i wszyscy³¹ mieszkańcy Jerozolimy³² wychodzą ze swoich miejsc zamieszkania, by przyjąć połączony z wyznaniem grzechów chrzest w Jordanie. Jan zapowiada im przyście osoby przynoszącej oczyszczenie (1,4-8; według Ml 3,1-5 oczyszczenie sprawi, że będą miłe Panu ofiary składane w świątyni przez mieszkańców tych dwóch miejsc). Zgodnie z zapowiedzią Jana po przyjęciu chrztu wodą miał nastąpić chrzest nawrócenia na odpuszczenie grzechów, który jest tożsamy z chrzczeniem w Duchu Świętym (1,4.8). Choć Marek nigdy nie przedstawia Jezusa chrzczącego kogokolwiek (por. J 3,22; 4,1-2), to jednak Jego publiczna działalność jest ukazana od samego początku jako realizacja zapowiedzi o szczególnym działaniu w Duchu Świętym, przynoszącym pełne

³¹ Przydawki „cała” i „wszyscy” mogą być hiperbolą podkreślającą zarówno spełnienie się zapowiedzi działalności Jana jako głosu wołającego na pustyni (1,3; por. Iz 40,3 z Iz 44,26, w którym adresatami Bożych obietnic zaludnienia i odbudowy są Jeruzalem i miasta Judy), jak i jego autorytet rozpoznawany przez współczesnych: do niego udają się wszyscy mieszkańcy Judei i Jerozolimy (1,5); jego słów obawiają się sprawujący władzę (6,19-20); tłum w świątyni uważa go za proroka w odróżnieniu od opinii trzech grup sanhedrynu (11,32). Ostatnia wzmianka stanowi kulminację podziału wśród jerozolimskich adresatów działalności Jana, która ujawnia po wystąpieniu Jezusa w Galilei. Przydawki oznaczające zasięg przyciągania ludzi do Jana są traktowane jako typowa hiperbola Marka, której zazwyczaj unikał Łukasz; por. W. WINK, *John the Baptist in the Gospel Tradition*, Cambridge 1968, s. 48.

³² Jerozolima jest oznaczona nie wprost, lecz przez nazwę ich mieszkańców Ἱεροσολυῖται.

Jezus w świątyni (Mk 11 – 12)

oczyszczenie materialne i duchowe (1,23-27.40-44; 2,5-11). Uczni w Piśmie przychodzący z Jeruzolimy zarzucają Mu współpracę z przywódcą demonów w egzorcyzmach (3,22), a On ich ostrzega przed wieczną utratą odpuszczenia grzechów z powodu odrzucenia Ducha Świętego, który był im zapowiedziany przez Jana w związku z głoszonym przez niego chrztem nawrócenia na odpuszczenie grzechów (1,5). Termin „odpuszczenie” (ἄφεσις) pojawia się dwukrotnie właśnie w dwóch tekstach: zapowiedzi Jana, skierowanej do wszystkich mieszkańców Jeruzolimy (1,4), oraz w ostrzeżeniu Jezusa, zaadresowanym do części tych jej mieszkańców, którzy są w niebezpieczeństwie wiecznej utraty odpuszczenia (3,29)³³.

6. Trzy grupy sanhedrynu otrzymują dwuczęściową odpowiedź, która z powodu ich odmowy odniesienia się do pytania o wartość chrztu Jana, nie jest dana wprost, lecz jest określona jako przedstawiona „w przypowieściach” (ἐν παραβολαῖς). Liczba mnoga może oznaczać sposób wypowiedzi jako zagadkowy i wymagający wyjaśnienia³⁴, ale w tym przypadku (także w 3,23-27) zgadza się też z przedstawieniem dwóch obrazów: winnicy powierzonej rolnikom (12,1-9) oraz kamienia odrzuconego przez budujących (12,10-11). Ten słowny dyptyk potwierdza roszczenia Jezusa, wyrażone w drugim dniu działalności w świątyni, oraz zapowiada utratę przedmiotu ich uzurpacji³⁵. Ich oddalenie się oraz wysłanie innych grup do Niego jest łącznikiem z następną sceną.

7. Działalność Jezusa w świątyni coraz bardziej koncentruje się na relacji człowieka do Boga i do innych ludzi. Wezwanie do oddawania „Bogu tego, co należy do Boga” (12,17) pozostałoby niejednoznaczne bez relacji intertekstualnych, a mianowicie w przypadku pominięcia utrwalonego od początku Biblii pojęcia stworzenia człowieka na obraz Boga (Rdz 1,26) czy nieuwzględnienia następnej sceny. Jezus nie musi wyjaśniać w tym miejscu, co należy do Boga. Należyta odpowiedź przynoszą właśnie te dwa teksty. Jednocześnie w kontekście kwestii podatków, czyli powoływania się na roszczenia władzy ziemskiej, brak natychmiastowego doprecyzowania pobudza do refleksji na

³³ Por. A. MALINA, „*Jaką władzę to czynisz?: (Mk 11,28). Autorytet działalności Jezusa z perspektywy jej adresatów*”, w: J. KRĘCIDŁO, W. LINKE (red.), *Studia nad Ewangelią według św. Marka*, Ząbki 2017, s. 148-164.

³⁴ Por. D.B. DEPPE, *The Theological Intentions of Mark's Literary Devices: Markan Intercalations, Frames, Allusionary Repetitions, Narrative Surprises, and Three Types of Mirroring*, Eugene 2015, s. 135.

³⁵ Por. A. MALINA, *Pieśń i przypowieść o winnicy (Iz 5,1-7; Mk 12,1-12)*, *Studia Pastoralne* 14 (2018), s. 224-238.

temat panowania Bożego, które jest główną treścią wcześniejszego nauczania w przypowieściach – także z niedopowiedzeniami właściwymi dla tego gatunku i domagającymi się dalszych wyjaśnień (4,1-34)³⁶.

8. Wystąpienie kolejnych rozmówców dotyczy kwestii, która wydaje się otwarta po kontrowersji w sprawie podatku. Wątpiący w zmartwychwstanie saduceusze odrzucają możliwość trwałej więzi człowieka z Bogiem również po śmierci (12,18-23). Jak w przypadku poprzedniej kontrowersji Jezus nie zatrzymuje się na kazuistycznym rozstrzygnięciu w ramach alternatywy podanej przez przeciwników (wcześniej – płacić albo nie płacić; teraz – trwanie zasad lewiratu albo zmartwychwstanie), ale daje o wiele pełniejszą odpowiedź, która potwierdza, że żywej relacji z Nim nie może unicestwić śmierć, gdyż trwanie tej więzi jest gwarantowane przez moc Boga, zaś wiara w jej przetrwanie opiera się na Jego własnym słowie (12,24-27)³⁷.

9. Kolejną scenę łączy z poprzednią wzmianka o akceptacji odpowiedzi Jezusa, którą usłyszał Jego nowy rozmówca (12,28)³⁸. Pytanie skryby następuje po twierdzeniu o Bogu zapewniającym życie ludziom (12,27). Ten związek nie jest nowy: pytanie anonimowego rozmówcy, co należy czynić, aby odziedziczyć życie wieczne (10,17), miało miejsce po słowach Jezusa o warunku wejścia do królestwa Bożego (10,15). Uczony w Piśmie docenia wartość wypełniania podwójnego przykazania miłości, co wyraża w porównaniu z ofiarami składanymi w świątyni. Choć Jezus uznaje jego komentarz za rozsądną odpowiedź, to pewną trudność nasuwa znaczenie oceny jego położenia: „Niedaleko jesteś od królestwa Bożego” (12,34). Wzmianka o królestwie Bożym łączy się ze wszystkimi wystąpieniami w mającymi miejsce w ciągu tych trzech dni, a przede wszystkim z wołaniami ludzi przy wjeździe do Jerozolimy (11,9-10). Pomimo pozytywnego wydźwięku ta ocena odsłania pewien brak u rozmówcy Jezusa – „niedaleko” oznacza, że ta relacja nie osiągnęła doskonałości. Czego konkretnie

³⁶ POR. TENŻE, „Oddajcie Cezarowi” (Mk 12,17). *Jezus i polityka w świątyni*, w: W. CHROSTOWSKI, D. KOTECKI (red.), „Scrutamini Scripturas” (J 5,39). *Księga jubileuszowa dla Księdza Biskupa Andrzeja W. Suskiego w 75. rocznicę urodzin*, Warszawa 2016, s. 217–228.

³⁷ POR. A. MALINA, „Like the Angels in Heaven” (Mark 12:25). *The Significance of Comparison and the Celibacy of the Resurrected*, *Biblica et Patristica Thoruniensia* 12 (2019) 2, s. 143–156.

³⁸ Odpowiedź Jezusa zgadza się z zapatrywaniami większości skrybów na kwestię zmartwychwstania, ponieważ są oni łączeni z faryzeuszami nie tylko jako oddzielna grupa (7,1,5; por. Mt 5,20; 12,38; 15,1; 23,2.13.15.23.25.27.29; Łk 5,21.30; 6,7; 11,53; 15,2), ale również jako należący do ich ugrupowania (2,16).

mu brakuje, odsłaniają następne dwie mowy, które odnoszą się najpierw do nauczania skrybów (12,25-37), a potem do ich postępowania (12,38-40). Ich brak polega w pierwszej dziedzinie na niewiedzy odnośnie do prawdziwego znaczenia słów Dawida o Mesjaszu, zaś w drugiej na negatywnym wpływie, którego powinni się wystrzegać słuchacze Jezusa.

10. Ustąpienie przeciwników, którzy nie mają odwagi stawiać własnych pytań, umożliwił Jezusowi swobodę w wyborze tematu nauczania; odtąd inicjatywa należy do Niego. Wybór tematów ostatnich mów w świątyni pokazuje, na czym Mu w szczególności zależy. Znaczenie tych mów powiększa to, że stanowią one zakończenie całego nauczania skierowanego do najszerszego kręgu słuchaczy, ponieważ ewangelista nie określa wyraźnie jego adresata. Dwie publiczne mowy (12,35-37 i 12,38-40) mają tych samych adresatów (tłum) i dotyczą tych samych osób (uczonych w Piśmie). O tym samym adresacie świadczy sumaryczne wtrącenie między mowami, które przedstawia reakcję szerokiego audytorium: słucha Go chętnie wielki tłum (12,37). Poświęcenie ostatnich dwóch wypowiedzi skrybom świadczy o ich dużej roli wśród ludzi oraz o Jego trosce, by ustrzec swoich słuchaczy przed tym wpływem. Wprowadzenie narracyjne do pierwszego nauczania świadczy o związku z rozmową prowadzoną ze skrybą. Tłumaczenia zazwyczaj nie oddają czasownika obecnego w tekście greckim – wprowadzenie bowiem brzmi dosłownie: „I odpowiedział [..] mówił” (12,35). Czasownik „odpowiadać” nie zawsze oznacza dawanie odpowiedzi na zadawane pytania, lecz opisuje pewien związek cytowanej wypowiedzi z tym, co ją poprzedza, nawet jeśli wcześniej nie ma żadnego pytania. Takimi odpowiedziami są: wyrażenie przez Piotra gotowości postawienia namiotów głównym postaciom przemienienia (9,5-6); reakcja Jezusa na brak owoców na drzewie figowym (11,14); Jego komentarz odnoszący się do uzbrojenia wysłanników sanhedrynu w Getsemani (14,48). W Ewangelii Marka wypowiedzi tak wprowadzone są odniesione do bezpośrednio poprzedzających wydarzeń. Pierwsza mowa zaczyna się od słów: „Jak mówią uczeni w Piśmie [..]?”. Pytania, które rozpoczynają się od zaimka „jak”, także gdzie indziej mają funkcję retoryczną³⁹. Celem zaś tego pytania jest zastanowienie

³⁹ Jezus wzywa uczniów do większego wysiłku w słuchaniu i rozumieniu znaczenia kolejnych przypowieści: „Jak zrozumiecie inne przypowieści?” (4,13); słuchaczom odsłania podstawowy sens przypowieści o ziarnku gorczycy: „Jak porównamy królestwo Boże?” (4,30); uczniom odwołującym się do doktryny skrybów o przyjściu Eliasza przypomina zapowiedź Pisma na temat swojego losu: „Jak jest napisane o Synu Człowieczym?” (9,12); wyjaśnia im przyczynę odrzucenia przez bogatego człowieka wezwa-

się nad doktryną skrybów (dosł. ich mówienie: πῶς λέγουσιν), a nie podanie w wątpliwość jej logicznej możliwości – „jak mogą mówić” (πῶς δύνανται λέγειν). Innymi słowy, ich doktryna nie jest odrzucona, jak w przypadku możliwości ukazanej jako absurdalna, by Szatan wyrzucił Szatana (3,23: πῶς δύνανται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;)⁴⁰. Słuchacze w świątyni są wezwani do refleksji nad rzeczywistym pochodzeniem Mesjasza. Zaimek przysłówkowy „skąd” (12,36) nie sugeruje milczenia Piśmie Świętym na temat pochodzenia Mesjasza od Dawida, lecz wskazuje na niewystarczalność nauczania skrybów w świetle tytułu użytego przez tego drugiego.

11. Ostatnia publiczna mowa Jezusa obnaża braki uczonych w Piśmie już nie w nauczaniu, lecz w ich postępowaniu względem Boga i bliźniego. Podwójne ukierunkowanie nawiązuje do odpowiedzi na pytanie o najważniejsze przykazanie (12,28-34), a jednocześnie stanowi negatywny przykład dla wzoru ukazanego w ostatniej scenie w świątyni.

12. Klamrę z początkiem działalności Jezusa tworzy podwójna wzmianka o miejscu przebywania Jezusa i o jego czynnościach: „I usiadłszy (καθίσας) naprzeciw skarbcu, przyglądał się, jak tłum wrzuca monety do tego skarbcu” (12,41)⁴¹. Zajęcie miejsca siedzącego przypomina o pozycji autorytetu, którą ewangelista wzmiankuje przy wjeździe na osiołku (11,7; por. 11,2) i przy rozpoczęciu nauczania po wyjściu ze świątyni (13,3 z czasownikiem καθῆσθαι jak

nia do radykalnej zmiany życia: „Jak trudno jest bogatym wejść do królestwa Bożego?” (10,23; podobnie w 10,24). Na żadne z wymienionych pytań Jezus nie oczekuje udzielenia zaraz odpowiedzi, lecz przez ich stawianie zaprasza usilnie do poważnej refleksji.

⁴⁰ Wiele tłumaczeń wprowadza do pytania czasownik „móc” (także Biblia Tysiąclecia, Biblia Ekumeniczna i Biblia Poznańska). Natomiast jego parafraza w Biblii Edycji św. Pawła przedstawia je trafnie jako wezwanie do refleksji nad uzasadnieniem dla doktryny, a nie jako jej odrzucenie: „Na jakiej podstawie nauczyciele Pisma mówią [...]?” Zdecydowanie negatywne rozumienie podaje M.R. WHITENTON, *Hearing Kyrionic Sonship A Cognitive and Rhetorical Approach to the Characterization of Mark's Jesus*, Leiden – Boston 2017, s. 230: „Therefore, we may paraphrase the probable audience experience of the question in 12:35: «How can the scribes say that the Messiah is a political ‘son of David’ figure?» Since the foregoing narrative has already inoculated the audience against such a characterization, audience members are ready to condemn the view as erroneous even before the question is posed”.

⁴¹ Wzmianka o skarbcu przed informacją o opuszczeniu świątyni oznacza zajęcie szczególnego miejsca (niezależne od tego, czy chodzi o przestrzeń lub budowlę w ten sposób określaną – wówczas czasownik βάλλει oznacza, że liczni przynosili do niego swoje dary pieniężne – czy o skarby – wtedy czasownik można tłumaczyć dosłownie: „wrzucali”).

w 12,36), a która jest też znakiem roszczeń Jego antagonistów jako nauczycieli (2,6; 12,39 w kontraście do Jego analogicznej aktywności oznaczonej przez te czasowniki: 4,1; 9,35). Patrzenie na składających ofiary jest zbieżne z Jego percepcją w tym okresie działalności (11,13; 12,15; 12,34; 13,1), zaczynając od pierwszego oglądania wszystkiego, co się znajdowało w tym miejscu (11,11). Z dużym prawdopodobieństwem tekst Marka jest historycznym świadectwem o darach składanych w specjalnym miejscu w świątyni – również dla biednych⁴². Rozpoznana przez Jezusa wielkość ofiary złożonej przez ubogą wdowę – bez zatrzymywania czegokolwiek dla siebie, jak to było też w przypadku ofiar całopalnych – stanowi przykład realizacji przykazania miłości Boga i bliźniego. Totalny charakter tej ofiary – analogiczny do przykazania miłości Boga – sprawia, że jest ona jeszcze doskonalszym aktem kultu, który wcześniej uznał uczony w Piśmie (12,33). Jej postawa różni się od dwóch rozmówców Jezusa

⁴² W krużgankach dziedzińca znajdowało się 13 skarbon zwanych w Misznie *šōfārôt*, które były tak nazywane ze względu na kształt rogów zwężonych u szczytu, a poszerzonych u podstawy. Dzięki zwężeniu u góry ich zawartość była zabezpieczona przed kradzieżą. Najprawdopodobniej do ich kształtu czyni aluzję Jezus w słowach: „Kiedy więc dajesz jałmużnę nie trąb przed sobą” (Mt 6,2). Na każdej skarbonie znajdowały się napisy, które informowały o przeznaczeniu ofiar składanych do skarbon – obowiązkowych i dobrowolnych. Siedem z tych skarbon było przeznaczone na składanie ofiar obowiązkowych i na konkretne cele: dwie na uiszczanie opłaty świątynnej (jedna na opłaty za rok bieżący, druga na zaległe opłaty za rok ubiegły), na ofiarę przebłagalną z synogarlic, na całopalną z gołębi, na drewno, kadzidło i sprzęt do służby świątynnej (*m. Szeg.* 2, 1; 6, 1.3). Sześć pozostałych skarbon było przeznaczone na dobrowolne ofiary. Wszystkie znajdowały się prawdopodobnie po jednej stronie krużganków tzw. Dziedzińca Niewiast, a może nawet w jednym wydzielonym miejscu wzmiankowanym w Misznie: „W świątyni znajdowały się dwie sale: jedna Sala Ukrycia, druga – Sala Sprzętów. W Sali Ukrycia pobożny (Izraelita) składał swoje ofiary w ukryciu i w niej w ukryciu biedny z dobrej rodziny otrzymywał wsparcie” (*m. Szeg.* 5, 6). Obecność wydzielonego miejsca w świątyni świadczy o ciągłości między Starym Testamentem a judaizmem w czasach Jezusa w przyznawaniu wielkiej roli uczynom miłosierdzia. W tym pomieszczeniu można było udzielać – co szczególnie jest ważne w kontekście Marka (z zarzutami przeciw skrybom z powodu ich ostantacyjnych postaw w 12,38-40) – bez zbędnego pokazu pomocy potrzebującym. Przypatrując się tłumowi, Jezus dostrzega to, czego nie widzą inni ludzie. Opis poznania Jezusa przypomina Mateuszowe kazanie na górze. Każde działanie powinno być umotywowane nie sądem ludzi, ale widzeniem Boga „w ukryciu” (Mt 6,4). Wcześniej znajduje się wezwanie, które późniejszy podział na rozdziały niefortunnie oddzielił od słów Jezusa o jałmużnie, modlitwie i poście: „Bądźcie więc wy doskonali, jak doskonały jest Ojciec wasz niebieski” (Mt 5,48).

– zarówno od bogacza, który nie przyjął wezwania do oderwania się od dóbr materialnych (10,21), jak też od uczonego w Piśmie, który zatrzymał się na teoretycznym rozważaniu znaczenia przykazania miłości w porównaniu z kultem świątynnym (12,33). Pierwszy okazał się niezdolny do wejścia do królestwa Bożego (10,24-24), zaś drugi zatrzymał się niedaleko od niego (12,34). Jej ofiara – w miejscu poświęconym kultowi składanemu Bogu i umożliwiającym udzielanie w sposób ukryty pomocy potrzebującym – mocno kontrastuje z postawą skrybów, których w ostatniej publicznej mowie wygłoszonej w świątyni Jezus oskarża o wywyższanie się nad innymi, szukanie własnych korzyści, nawet kosztem najbardziej ubogich i bezbronnych, oraz o pozorowanie długich modlitw. To modlitwa miała być przeznaczeniem świątyni, która zamiast tego została sprofanowana przez traktujących ją jako środek służący unikaniu odpowiedzialności za wyrządzane zło poza jej murami (11,17). Modlitwa zaś oparta na wierze w Boga miała obejmować całe życie, a zwłaszcza owocować przebaczeniem bliźniemu (11,22-25). Uczniowie powinni sobie przypomnieć obraz z początku otwartej działalności Jezusa w Jerozolimie: figowiec, który został pozbawiony owoców przez właściciela zbierającego wszystko dla siebie oraz niezostawiającego niczego dla wdów i sierot, ilustruje negatywny stan świątyni sprofanowanej przez wielu uczestników kultu. Na końcu pobytu w świątyni, przed samym wyjściem z niej, Jezus pochwała przed swoimi uczniami biedną wdowę⁴³, która ofiarowała wszystko na rzecz kultu składanego Bogu i pomocy przeznaczonej dla bliźnich w potrzebie.

⁴³ We wzorowo przeprowadzonej argumentacji – opartej na krytycznej analizie źródeł i z uwzględnieniem nie tylko najbliższego kontekstu, ale także tego szerszego wraz całą Ewangelią – A. KUBIŚ, K. NAPORA (red.), „Niewiastę dzielną kto znajdzie” (Prz 31,10). Rola kobiet w biblijnej historii zbawienia, Lublin 2016, s. 287–312 – jest to przepracowana wersja angielska: *The Poor Widow's Mites. A Contextual Reading of Mark 12:41-44*, *Biblical Annals* 3 (2013), s. 339–381 przekonująco polemizuje z interpretacją zapoczątkowaną przez A.G. WRIGHTA (*The Widow's Mites: Praise or Lament? – A Matter of Context*, *Catholic Biblical Quarterly* 44 (1982), s. 256–265), według której Jezus miał wyrazić skargę z powodu postępowania ubogiej wdowy, dającej się wykorzystać przez opresyjny system świątynny.

Podsumowanie

Sekwencja wcześniejszych etapów działalności Jezusa przedstawia w Ewangelii Marka wiarygodny rozwój wydarzeń. Jego słowa i czyny wzbudzały powszechne poruszenie najpierw w Galilei, a potem w Jerozolimie i jednocześnie wywoływały przeciwstawne reakcje: u Jego uczniów – akceptację z nie zawsze udanym rozumieniem ich znaczenia, zaś u Jego przeciwników – coraz większą wrogość. Takie rozróżnienie i stopniowanie jest mniej dostrzegalne w sekwencji perykop Mateusza i Łukasza, zaś prawie zupełnie nieobecne w tekście Jana. Identyfikacja świątyni jako miejsca nauczania Jezusa w Jerozolimie i określenie Go przez imię na początku tego rodzaju działalności w tym miejscu odróżniają tekst Marka od innych Ewangelii. Zakończenie publicznej działalności Jezusa jest przeciwstawione aktywności uczonych w Piśmie. Ewangelista wypełnia konkretną treścią ogólne przeciwstawienie z samego początku działalności: „Zdumiewali się Jego nauką, ponieważ nauczał ich jak mający władzę, a nie jak uczeni w Piśmie” (1,22). W kulminacyjnym momencie działalności mówi o uczonych w Piśmie: zwracając się przeciw ich doktrynie i ostrzegając przed ich negatywnym wpływem, uczy o warunkach trwania i rozwijania relacji człowieka z Bogiem oraz ostrzega przed jej zniekształceniami. Obrazy na początku i końcu działalności w świątyni wzmacniają nauczanie skierowane przede wszystkim do uczniów: właściciel odpowiedzialny za pozabawienie figowca owoców oraz wdowa rzucająca wszystko to, co miała, tworzą wymowny kontrast postaw radykalnie odmiennych właśnie na tle świątyni i jej przeznaczenia.

Ks. Artur Malina